

Ж.БАЛАСАГЫН АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ УЛУТТУК УНИВЕРСИТЕТИ

**И. РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 08.23.666 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда
УДК 336.143.2(575,2)(043,3)

Султаналиева Бегайым Абдыбековна

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН СОЦИАЛДЫК БАГЫТТАЛГАН
БЮДЖЕТИН ТҮЗҮҮНҮ МОДЕРНИЗАЦИЯЛОО**

08.00.10 – каржы, акча жүгүртүү жана насыя

Экономика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу учун жазылган
диссертациянын авторефераты

Бишкек – 2023

Иш Ж.Баласагын атындагы КУУнун экономикалык факультетинин финансы кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи	Саякбаева Айганыш Апышевна , экономика илимдеринин доктору, профессор, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин, экономика факультетинин финансы кафедрасынын башчысы.
Расмий оппоненттер	Кулуева Чинара Раимкуловна , экономика илимдеринин доктору, профессор, ОшМУнун "Бизнес жана менеджмент" факультети, "Финансы жана банк иши" кафедрасынын башчысы. Джолдошев Нурдин Бексултанович , экономика илимдеринин кандидаты, "МС компани" МККнын башкы директорунун кеңешчиси
Жетектөөчү мекеме	К.Карасаев атындагы Бишкек мамлекеттик университети, Финансы, банк иши жана салыктар кафедрасы, дареги боюнча: 720044, Кыргыз Республикасы, Бишкек шаары, Ч.Айтматов проспекти, 27

Коргоо 2023-жылдын «30» майда саат 14.00 да Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университети алдындагы экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн диссертацияларды коргоо боюнча Д 08.23.666 диссертациялык кеңештин жыйынында 720033, Кыргыз Республикасы, Бишкек ш., Жибек Жолу пр. 394 дареги боюнча өтөт.

Идентификационный код онлайн трансляции защиты диссертации: <https://vc.vak.kg/b/082-wra-13n-j9d>

Диссертация менен Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин (720033, Бишкек ш., Фрунзе көч, 54/7) жана И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин (720044, Бишкек ш., Ч.Айтматов проспекти, 66), ошондой эле КС сайтында: <http://dissoветеcon.knu.kg>

Автореферат 2023- жылдын «29» апрелинде таркатылды.
Диссертациялык кеңештин окумуштуу катчысы,

экономика илимдеринин доктору, доцент

Есеналиева Б.Б

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациянын темасынын актуалдуулугу. Азыркы учурда мамлекеттин бюджеттик ресурстары мамлекеттик кызматкерлердин жеке муктаждыктарын артыкчылыктуу канааттандыруу үчүн эмес, аларды коомдун экономикалык жана социалдык өнүгүүсүнүн маанилүү багыттарына ылайык бөлүштүрүү үчүн, бийлик жана башкаруу органдарынын иш жүзүндө монополиялык укугун билдирет, бул кээде жеке максаттарды ишке ашыруу учурунда өлкөнүн калкынын басымдуу санын басмырлоого алып келиши мүмкүн. Ошондуктан мамлекеттик бюджетти натыйжалуу бөлүштүрүү социалдык сектордун абалына таасир этет.

КР социалдык-багытталган бюджетин түзүүнү модернизациялоо мамлекеттин жогорку экономикалык өсүшкө жетишүү үчүн бирдиктүү стратегиялык социалдык багытталган программасынын алкагында тең салмактуу бюджеттик механизмди иштеп чыгууну билдирет.

Кыргыз Республикасынын социалдык багыттагы экономикасынын эң жогорку амбициялуу максаты коомдун бардык катмарларын социалдык коргоо жана натыйжалуу социалдык саясатты иштеп чыгуу, ал эми ага ылайык социалдык багытталган бюджетти түзүү болуп саналат.

Аны ишке ашыруунун формасы социалдык милдеттерди ишке ашыруу үчүн бюджеттик структураны түзүү болуп саналат.

Экономиканы башкаруунун бюджеттик рычагдары экономикалык субъекттер менен бюджеттик байланыштар канчалык так жана ачык-айкын болсо, алар динамикалуу өнүгүп жаткан социалдык сектордун талаптарына канчалык толук жооп берсе, жаңы формациянын адам капиталын түзүү үчүн мүмкүнчүлүктөр ошончолук жакшы болот.

Биринчи кезекте, биз субъекттеринин ортосундагы экономикалык мамилелердин түп өзгөрүүлөрү жана бизнес Интернетке өтүүнү баса белгилеп кетүү керек.

Мамлекет бизнес-түзүмдөр менен принципалдуу жаңы мамилелерди түзүү жана коом алдындагы милдеттерин өз убагында жана тийиштүү көлөмдө мамлекет тарабынан ишке ашырууну талап кылат.

Артыкчылыктуу социалдык максаттарды жана социалдык коргоого муктаж болгон калктын белгилүү бир топторун аныктоо керек.

Экономикалык контексттеги алсыз региондорго өзгөчө көңүл буруу керек, анткени регионалдык деңгээлде өлкөнүн адамдык капиталын түзүү үчүн шарттар түздөн-түз түзүлөт, мындан тышкары, дал ушул региондор мамлекеттин социалдык колдоосуна көбүрөөк муктаж.

Бюджеттик каражаттарды түзүү зарылдыгы мамлекеттин конкреттүү функцияларын жүзөгө ашыруу менен түздөн-түз байланыштуу. Бул экономиканын социалдык секторлорун колдоого, ошондой эле социалдык жана инфраструктуралык объектилерди өнүктүрүүгө чыгымдарды каржылоо муктаждыгын билдирет.

Диссертациянын темасы бүгүнкү күндө актуалдуу, анткени социалдык сектордун стимулдаштыруунун маанилүү шарты болуп өлкөнүн социалдык – экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу максатында мамлекеттин бюджетинин кирешелерин жана чыгашаларын оптималдуу жана так жөнгө салуу саналат. Финансылык – экономикалык методдун жардамы менен бюджеттен каражаттарды бөлүү жана дотация жолу менен социалдык секторду тездетип өнүктүрүү үчүн шарттарды түзүү, бүтүндөй коом үчүн актуалдуу көйгөйлөрдү чечүүгө көмөктөшүү керек. Жогоруда көрсөтүлгөн аспектилердин максатында диссертация социалдык багыттагы бюджетти түзүүнүн актуалдуу маселелерин ачып берет.

Диссертациянын темасынын артыкчылыктуу илимий багыттар, ири илимий программалар (долбоорлор), билим берүү жана илимий мекемелер жүргүзгөн негизги илимий-изилдөө иштери менен байланышы. Диссертациялык изилдөөнүн темасы 2018-2022-жылдарга КР өнүктүрүү Программасын ишке ашыруу, "Биримдик, ишеним, жаратмандык", 2018-2022-жылдарга Кыргыз Республикасынын аймактык саясатынын концепциясы, 2018-2040-жылдарга Кыргыз Республикасын өнүктүрүүнүн Улуттук стратегиясы, 2035-жылга чейинки мезгилге КР экономикалык өнүгүүсүн инновациялык модернизациялоо концепциясы жана башкалар менен байланышкан.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты Кыргыз Республикасынын социалдык багытталган бюджетин түзүүнүн теориялык жана практикалык аспектилерин жана аны модернизациялоонун негизги багыттарын аныктоо болуп саналат.

Коюлган максатты ишке ашыруу изилдөөнүн логикасына жана түзүмүнө ылайык келген төмөнкү маселелерди чечүүнү талап кылат:

- КРдин жана чет өлкөлөрдүн социалдык багытталган бюджетин түзүүнүн теориялык жана уюштуруу-уюктук негиздерин изилдеп чыгууга;
- КРдин социалдык багытталган бюджетин түзүүнүн жана мамлекеттик бюджетин диагностикалоонун макроэкономикалык факторлоруна талдоо жүргүзүү;
- социалдык-экономикалык факторлордун үй чарбаларынын жан башына түшкөн орточо кирешелерине жана мамлекеттик бюджеттин кирешелерине өз ара-регрессиялык талдоо жүргүзүү;
- социалдык багыттагы бюджеттин моделин куруу;
- 2035-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын социалдык секторунун көрсөткүчтөрүнүн болжолдоо;
- КРдин социалдык багыттагы бюджетин түзүүнү модернизациялоонун негизги багыттарын иштеп чыгуу.

Диссертациялык иштен алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы диссертациялык иш Кыргыз Республикасында социалдык багыттагы бюджетти түзүүнү модернизациялоонун негизги багыттарын иштеп чыгууда турат:

- социалдык багыттагы бюджетти түзүүнүн теориялык жана уюштуруу-укуктук негиздерин аныктоонун жана жалпылоонун негизинде "социалдык сектор" жана "социалдык багытталган бюджет" деген дефинициялардын автордук аныктамасы берилген, ошондой эле чет өлкөлөрдө социалдык багыттагы бюджетти түзүү практикасынын негизинде аларды КР бюджеттөө системасына адаптациялоо үчүн айрым оң аспектилер аныкталган;

- Кыргыз Республикасынын социалдык багытталган бюджетин түзүүнүн макроэкономикалык факторлорун талдоонун негизинде Кыргыз Республикасын социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн негизги тенденцияларынын түзүлүшүнүн көйгөйү аныкталды;

- корреляциялык-регрессиялык анализдин негизинде үй чарбалардын жан башына орточо кирешесине жана мамлекеттик бюджеттин кирешесине таасир этүүчү негизги социалдык-экономикалык факторлор аныкталды;

- социалдык багыттагы бюджеттин модели курулган;

- 2035-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын Социалдык секторун баалоонун автордук болжолу берилди;

- КР социалдык багытталган бюджетин түзүүнү модернизациялоонун негизги багыттары иштелип чыкты.

Диссертациялык изилдөөнүн алынган натыйжаларынын практикалык мааниси Кыргыз Республикасынын социалдык багытталган бюджетин түзүүнү модернизациялоо боюнча иш-чараларды иштеп чыгууда министрликтердин жана ведомстволордун практикасында изилдөөнүн жоболорун жана жыйынтыктарын колдонуу мүмкүнчүлүгүндө турат. Негизги тыянактар, сунуштар жана илимий-практикалык сунуштар Кыргыз Республикасынын Финансы министрлиги жана Кыргыз Республикасынын социалдык багыттагы бюджетин түзүүнү модернизациялоонун негизги багыттары боюнча стратегияларды, программаларды жана пландарды иштеп чыгууда, ишке ашырууда бюджеттөө системасына тартылган башка уюмдар тарабынан, ошондой эле бакалаврларды жана магистрлерди даярдоодо ЖОЖдордун окуу процессинде "Мамлекеттик финансы", "Финансылык менеджмент", "Статистика", "Финансы", "Бюджеттен тышкаркы фонддор", "КР Бюджеттик системасы", "Демонизация бюджеттөөнүн көрсөткүчү катары" жана башка дисциплиналары боюнча "экономика" багыттары колдонулушу мүмкүн.

Диссертациялык изилдөөдөн алынган натыйжалардын практикалык маанилүүлүгү Кыргыз Республикасынын Социалдык секторун талдоонун жана социалдык багыттагы бюджетин түзүүнүн негизинде теориялык-методологиялык жоболор, тыянактар жана практикалык сунуштар министрликтер жана ведомстволор тарабынан өлкөнү социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн концепцияларын жана стратегияларын иштеп чыгууда, ошондой эле КР социалдык багытталган бюджетин түзүү боюнча Стратегиялык башкаруу чечимдерин болжолдоодо жана кабыл алууда колдонулушу мүмкүн.

Иштелип чыккан практикалык сунуштар КР Бюджеттик системасын жөнгө салууну өркүндөтүүнүн негизи катары кызмат кыла алат, бул мамлекеттик бюджетти башкаруу органдарынын ишинин сапатын жогорулатууга мүмкүндүк берет.

Диссертациянын коргоого чыгарылуучу негизги жоболору:

- социалдык-багытталган бюджетти түзүүнүн теориялык жана уюштуруу-укуктук маселелерин жалпылоо төмөнкү дефинициялардын автордук аныктамасын чыгарууга мүмкүндүк берди: "социалдык сектор" жана "социалдык-багытталган бюджет", ошондой эле айрым позитивдүү аспектилерди Кыргыз Республикасынын бюджеттөө системасына адаптациялоо үчүн чет өлкөлөрдө социалдык-багытталган бюджетти түзүү практикасын диагностикалоонун натыйжалары;
- КРдин социалдык багыттагы бюджетин түзүүнүн макроэкономикалык факторлорун талдоонун натыйжалуулугу, ошондой эле КР мамлекеттик бюджетин диагностикалоонун жыйынтыктары анын түзүмүн жана калыптануу проблемаларын аныктады;
- айрым социалдык-экономикалык факторлордун үй чарбалардын жан башына орточо кирешелерине жана мамлекеттик бюджеттин кирешелерине таасир этүү даражасын өз ара-Регрессиялык талдоо;
- социалдык багыттагы бюджеттин модели курулган;
- 2035-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасын социалдык өнүктүрүүнүн айрым көрсөткүчтөрүнө автордук болжолдуу баа берүү сунуш кылынган;
- КРдин социалдык багыттагы бюджетин түзүүнү модернизациялоонун негизги багыттары иштелип чыккан.

Изденүүчүнүн жеке салымы. Изилдөөнүн жыйынтыгы Ж.Баласагын атындагы КУУда сыналган. Кыргыз Республикасынын социалдык багыттагы бюджетин түзүүнү модернизациялоого багытталган практикалык сунуштар КР финансы министрлигинин жана КР Билим берүү жана илим министрлигинин ишмердүүлүгүндө чагылдырылган.

Диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору жана жыйынтыктары тегерек столдордо, семинарларда, ошондой эле улуттук жана эл аралык илимий-практикалык конференцияларда: "Евразия экономикалык бирлигиндеги Жаштар: эмгек мобилдүүлүгү жана гуманитардык кызматташтык" (Бишкек ш., КРСУ им. Б.Ельцин атындагы КРСУ, 2019), "Тажикстан Республикасында мамлекеттик аудитти өркүндөтүү жана өнүктүрүү маселелери" (Душанбе ш. Тажик улуттук университети, 2019), А. З. Ермакбаевдин 80 жылдыгына арналган "Борбордук Азия өлкөлөрүнүн экономикаларын санариптештирүү жана трансформациялоо: эсепке алуу-аналитикалык статистикалык укуктук аспектилер", (Бишкек шаары, Б. Ельцин атындагы КРСУ, 2020), "Заманбап дүйнөдөгү илимди интеграциялоо" - 76-эл аралык илимий конференция ЭНО (Москва ш., 2021-ж.), "Заманбап билим берүү: теория, методика, практика" Эл аралык усулдук онлайн долбоору "педагогикалык марафон -2021" (Россия

, 2021), профессор М. Рыскулбековдун 110 жылдыгына жана э.и.д., профессор К. А. Алымбековдун 70 жылдыгына арналган Рыскулбековдун жылдык окууларынын алкагында эл аралык илимий - практикалык конференциясы (М. Рыскулбеков атындагы КЭУ, 2021) э.и.д., профессор А. Саякбаеванын 70 жылдыгына арналган" Евразия экономикалык интеграциясынын проблемалары жана өнүгүү перспективалары: санариптештирүү, башкаруучулук-маалыматтык; финансылык, мониторингдик, салыктык,; эсепке алуу – аналитикалык; аудитордук - контролдук" (Түркия, Анталья ш., 2021).ж.б.

Диссертациянын натыйжаларынын жарыялоолордо толук чагылдырылышы. Диссертациялык изилдөөнүн негизги жоболору 14 илимий беренде жарыяланган, анын ичинен 14 макала Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу УАК сунуш кылган басылмаларда жарыяланган, 12 макала РИНЦ базасы индекстелген, Москва, Махачкала (РФ), Аланья (Түркия), Алматы (РК), Бишкек ж. б. шаарларында жарыяланган.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш кыскартуулардын жана белгилердин тизмегинен, киришүүдөн, үч бөлүмдөн, корутундудан, практикалык сунуштамалардан, пайдаланылган булактардын тизмесинен жана тиркемелерден турат. Диссертация 165 беттен турат, 16 таблицаны, 77 сүрөттү камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын темасынын актуалдуулугу негизделип, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери баяндалып, алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы баяндалып, алынган натыйжалардын практикалык жана экономикалык мааниси ачылып, коргоого чыгарылган диссертациянын негизги жоболору, изденүүчүнүн жеке салымы саналып, диссертациянын жыйынтыктарын апробациялоо баяндалган.

Биринчи главада «Социалдык багыттагы бюджетти түзүүнүн теориялык жана уюштуруу-укуктук негиздери» Социалдык багыттагы бюджетти түзүүнүн теориялык, уюштуруу-укуктук негиздери каралды: мамлекеттик бюджеттин маңызы социалдык секторду өнүктүрүү платформасы катары аныкталды, социалдык багыттагы бюджетти түзүүнүн уюштуруу-укуктук аспекти каралды, чет өлкөлөрдө социалдык багыттагы бюджетти түзүү практикасына сереп жүргүзүлдү.

Мамлекеттик бюджетти түзүү зарылдыгын мамлекеттин пайда болушунун келишимдик теориясы же Эпикур колдогон коомдук келишим теориясы негиздеген. Локк, Дж. Лилберн, Ж. Ж. Руссо, Т. Хоббс, А.Н. Радцев жана башка бир катар окумуштуулар.

Профессор А.О. Кожошев мамлекеттик бюджеттин мүнөзүн аныктап, мамлекет түзүлгөнгө чейин казынанын кирешелерин жана чыгашаларын пландаштыруу зарылдыгын түзүүнүн негизги себептерин белгиледи: 1.

коомдун табияты жалпы иштерди жүргүзүү зарылдыгын аныктайт; 2. жеке жол менен жаратууга мүмкүн болбогон товарларга муктаждык бар; 3. адамдардын коопсуздугун камсыз кылуу, адамдын укуктарын жана эркиндиктерин коргоо зарыл; 4. катуу финансылык пландоого муктаждык бар, анткени адамдын табияты ушунчалык түзүлгөндүктөн, ага керектүүдөн ашыкча чыгымдоо адамга мүнөздүү [Кожошев А.О. Кыргыз Республикасынын Бюджеттик мамилелерин жөнгө салуу. - Бишкек: Инсанат, 2018].

Доцент Н.М. Тюлендиева бюджет (жок дегенде) жеке сектордо жетишсиз натыйжалуу өндүрүлүп жаткан жыргалчылыктарга болгон керектөөлөрдү канааттандырууну камсыз кылуучу курал катары пайда болорун аныктады [Тюлендиева Н.М. Бюджеттик Кодекс: прогресс жана инновациялар, көйгөйлөр жана карама-каршылыктар. Эксперттин корутундусу // Муниципалитет, №1-2, 2016].

Профессор А.А. Саякбаева "Социалдык сектордун тутумун ден соолукту жакшыртуу, интеллектуалдык деңгээлди жогорулатуу ж. б. негизги максаты болгон бардык уюмдардын, институттардын жана ресурстардын жыйындысы катары аныктады" [А. А. Саякбаева калкты социалдык жактан коргоо. Теория, практика, көйгөйлөр жана чечимдер.- Бишкек: Ж.Баласагын атындагы КУУ.- 2006].

К.А. Токторбаева калктын жашоо сапатын жогорулатууда мамлекеттин ролу маанилүү экендигин жана социалдык чөйрөнү өркүндөтүү Кыргыз Республикасынын калкынын жашоо сапатын туруктуу өнүктүрүүнүн фактору болуп саналарын белгилейт [К. А. Токторбаева жашоонун сапатын жогорулатууда мамлекеттин ролу // Кыргыз-Россия Славян университетинин Жарчысы, 2013.- 12, 13-том.- 159-160-б.].

Мамлекеттик бюджет мамлекеттин экономикалык саясатын турмушка ашыруунун маанилүү куралы болуп, социалдык секторду өнүктүрүүнүн негизги багыттарын, калктын жашоо деңгээлин жогорулатуунун илимий-техникалык прогрессин чечүү үчүн зарыл болгон каражаттарды борборлоштурууну камсыз кылат.

Автордук чечмелөөдө социалдык багыттагы бюджетти артыкчылыктуу багыттары социалдык максаттар болгон бюджет катары аныктоого болот, тактап айтканда, социалдык маанилүү функцияларды аткаруу үчүн зарыл болгон жогорку интеллектуалдык жана руханий сапаттарга ээ, физикалык абалы жакшы адам капиталын түзүү.

“Социалдык кызмат көрсөтүүлөрдү статистикалык талдоонун теориялык-методикалык жана уюштуруу-укуктук аспектилери” "экинчи главасында социалдык багыттагы бюджетти түзүүнүн макроэкономикалык факторлоруна талдоо, мамлекеттик бюджеттин диагностикасы, социалдык-экономикалык факторлордун үй чарбалардын жан башына орточо кирешелерине жана мамлекеттик бюджеттин кирешесине өз ара-регрессиялык талдоо жүргүзүлдү.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетти болуп саналат.

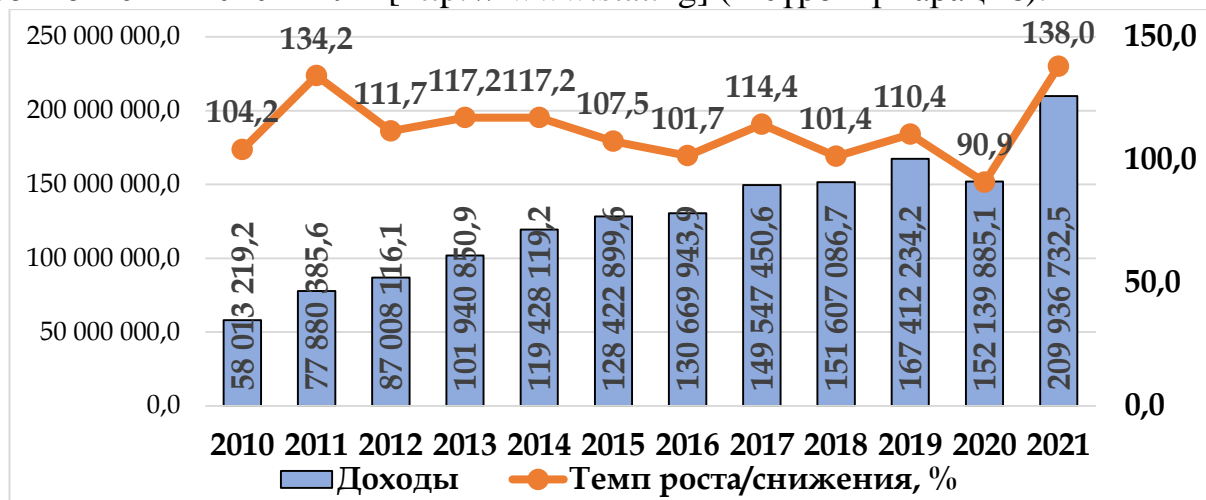
Изилдөөнүн предмети социалдык багыттагы бюджетти түзүү процессинде келип чыккан финансылык ресурстардын вертикалдуу жана горизонталдуу агымдары болгон.

Изилдөө методдору жана материалдары. Эмгекте изилдөөнүн жалпы илимий жана статистикалык методдору: абстракттуу-логикалык, салыштырма, структуралык-функционалдык ыкмалар, графикалык, корреляциялык-регрессиялык, болжолдоо, топтоштуруу, экономикалык-статистикалык талдоо ж. б. колдонулган.

Изилдөөнүн материалдары атайын экономикалык жана статистикалык адабияттар, КР УСК расмий материалдары, электрондук ресурстар жана КР бюджеттик системасына тартылган башка уюмдардын маалымат базалары болгон.

КР мамлекеттик бюджетинин позитивдүүлүгү социалдык багыт катары анын чыгымдарын жана кирешелерин талдоонун негизинде анын диагностикасы менен аныкталат.

КР мамлекеттик бюджетинин кирешеси 2010-2019-жылдары 2,9 эсеге өсүп, 2019-жылы 167412234,2 миң сомго салыштырмалуу 58013219,2 миң сомго жетти 2010-жылы [<http://www.stat.kg>] (1-сүрөттү караңыз).

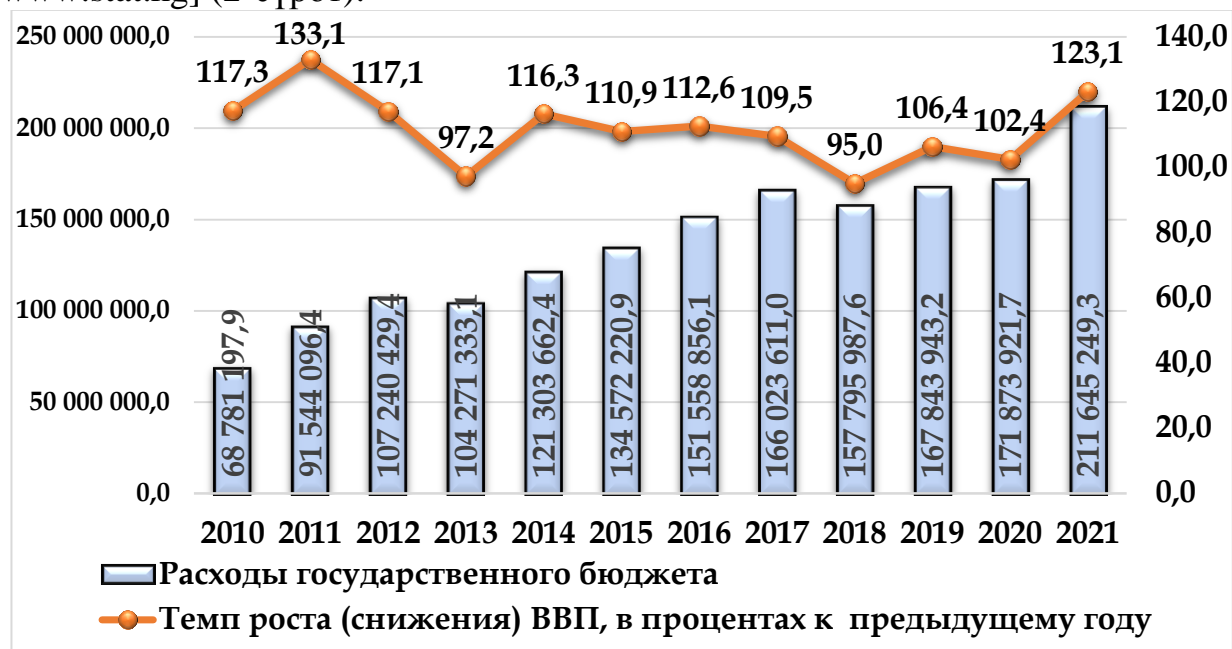
1-сүрөт КР мамлекеттик бюджетинин кирешелери, миң сом

Булак: [<http://www.stat.kg>] маалымат боюнча түзүлдү.

COVID-19 себеби боюнча экономиканын төмөндөшү 2020-жылы мамлекеттик бюджеттин кирешелеринин көлөмүнүн 2019-жылга салыштырмалуу 9,1% га кыскарышын шарттап, 152139885,1 миң сомду түздү. Бирок 2021-жылы мамлекеттик бюджеттин кирешелеринин көлөмү 38% га көбөйгөн же 209 936 732,5 миң сомду түзгөн [бер: // www.stat.kg] (2.2-сүрөт).

2010-2019-жылдардын ретроспективдүү мезгилинде КР мамлекеттик бюджетинин чыгашаларын талдоо 3 эседен ашык өсүп, 2019-жылы 211645249,3 миң сомго салыштырмалуу 68781197,9 миң сомго 2010-жылы жеткен. COVID -19 себеби боюнча экономиканын төмөндөшү 2020-жылы

мамлекеттик бюджеттин кирешелеринин өсүш темпинин төмөндөшүнө жана өткөн жылга карата чыгымдардын көлөмүнүн өсүш темпинин 102,4% га чейин төмөндөшүнө алып келген. Ошентип, мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынын көлөмү 2020-жылы болжол менен 171873921,7 миң сомду түздү. 2021-жылы мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынын көлөмүнүн 23,1% га көбөйүшү катталды, бул 211645249,3 миң сомду түздү [<http://www.stat.kg>] (2-сүрөт).

2-сүрөт КР мамлекеттик бюджетинин чыгашаларынын динамикасы, миң сом
Булак: [<http://www.stat.kg>] маалымат боюнча түзүлдү.

Турак жай жана коммуналдык кызматтар сыяктуу социалдык муктаждыктарга КР мамлекеттик бюджетинин чыгымдары 2010-2021-жылдары 2,3 эсеге көбөйүп, 2021-жылы 5741497,6 миң сомго жетип, 2504236-жылы 2010 миң сомго жеткен. КР Саламаттык сактоого мамлекеттик бюджетинин чыгашалары 2010-2021-жылдары 3,3 эсеге көбөйүп, 2021-жылы 43752094,6 миң сомго, 6-жылы 413 264 миң сомго жеткен. Ошондой эле 2010-2021-жылдары билим берүүгө мамлекеттик бюджеттин чыгашалары 3,6 эсеге көбөйүп, 2021-жылы 36 955 401,4 миң сомго, 11993832,4 миң сомго 2010-жылы жеткен.

Социалдык коргоого Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинен чыгымдар 2010-2021-жылдары 3,3 эсеге өсүп, 2021-жылы 36582570 миң сомго, 11075226,2 миң сомго 2010-жылы жеткен [<http://www.stat.kg>].

КР мамлекеттик бюджетинин чыгымдарын 2021-жылы пайыздык аспектке карап чыгуу менен финансылык эмес активдерди сатып алууга чыгымдар жогору экендигин көрсөтүү керек, алар 2021-жылы билим берүүгө чыгашаларга каршы 21,9% ды түздү, алар 2021-жылы КР мамлекеттик бюджетинин чыгашаларынын 20,67% түздү, саламаттык сактоого тиешелүү түрдө 9,85%, социалдык коргоого 17,28%, эс алууга, маданиятка жана динге

2,98%, айлана-чөйрөнү коргоого 0,31%% [http: // www.stat.kg] (3-сүрөттү караңыз).

3-сүрөт 2021-жылы Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин чыгашаларынын түзүмү., %

Булак: [http: // www.stat.kg] маалымат боюнча түзүлдү.

Мамлекеттик бюджеттин кирешелерине социалдык-экономикалык факторлордун таасирине көп факторлуу корреляциялык-регрессиялык талдоо жүргүзөбүз. Фактордук белгилер катары экономикалык жана социалдык кубулуштарды чагылдырган төмөнкүдөй бир катар көрсөткүчтөр кабыл алынды: X_1 - дүң жана чекене соода жүгүртүү, автомобилдерди жана мотоциклдерди оңдоо, млн сом; x_2 - негизги капиталга инвестициялар, млн сом; X_3 - иштеген калктын саны, миң адам; X_4 - чет өлкөлүк инвестициялардын түшүүсү, миң АКШ доллары; x_5 - өткөн жылга карата % менен керектөө бааларынын индекси; x_6 - калкты микрокредиттөө, миң сом; X_7 - өнөр жай продукциясын өндүрүүнүн көлөмү, млн сом; X_8 - Айыл чарба, Аңчылык жана токой чарба продукцияларынын дүң чыгарылышы, млн сом; X_9 - чакан жана орто ишкердиктин субъекттеринин кошумча дүң наркынын көлөмү, млн сом; x_{10} - чет өлкөлүк түз инвестициялардын түшүүсү, миң АКШ доллары.

КР мамлекеттик бюджетинин кирешелери натыйжалуу белги болуп саналат. Кыргыз Республикасында фактордук көрсөткүчтөрдүн жана мамлекеттик бюджеттин кирешелеринин эсептелген корреляциялык коэффициенттери 2.1-таблицада көрсөтүлгөн.

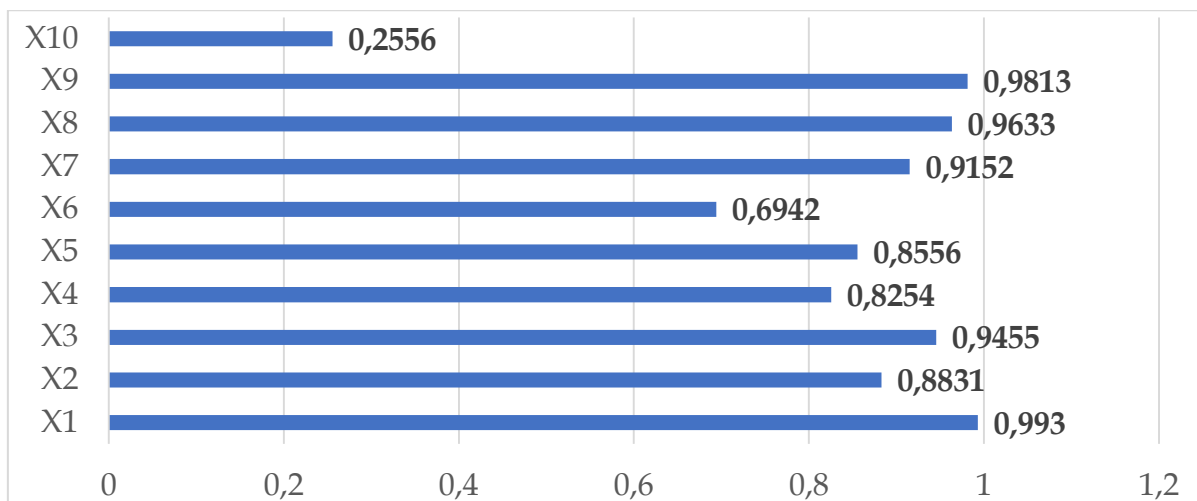
2.1-Таблица-Кыргыз Республикасында фактордук белгилердин жана мамлекеттик бюджеттин кирешелеринин корреляциялык коэффициенттеринин матрицасы

	Y	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	X9	X10
Y	1										
X1	0,9930	1									
X2	0,8831	0,9774	1								
X3	0,9455	0,9482	0,9006	1							
X4	0,8254	0,8832	0,8078	0,8563	1						
X5	0,8556	0,9144	0,9263	0,7976	0,8191	1					
X6	0,6942	0,5270	0,4438	0,5770	0,6556	0,5679	1				
X7	0,9152	0,8816	0,5976	0,9264	0,7939	0,5297	0,5246	1			
X8	0,9633	0,9410	0,9005	0,9387	0,7522	0,8357	0,7684	0,9046	1		
X9	0,9813	0,9950	0,9599	0,9479	0,8966	0,9099	0,5387	0,9013	0,9213	1	
X10	0,2556	0,1787	0,2736	0,1427	0,2823	0,3421	0,0819	-0,0415	0,2007	0,1454	1

Булак: маалыматтар боюнча эсептелген [: // www.stat.kg]

Корреляциялык анализдердин жыйынтыктары натыйжалуу белги менен X 1 - дүң жана чекене сооданын жүгүртүлүшү, автомобилдерди жана мотоциклдерди оңдоо, X3 - иштеген калктын саны, X7 - өнөр жай продукциясынын көлөмү жана X8 - Айыл чарба, Аңчылык жана токой чарба продукцияларынын дүң чыгарылышы сыяктуу фактордук белгилердин ортосундагы жогорку байланышты аныктады.

4-сүрөттө Кыргыз Республикасындагы экономикалык жана социалдык процесстердин жана мамлекеттик бюджеттин факторлорунун корреляциялык коэффициенттери айкын көрсөтүлгөн.

4-сүрөт Кыргыз Республикасында фактордук көрсөткүчтөрдүн жана мамлекеттик бюджеттин кирешелеринин корреляциялык коэффициенттери
Булак: маалыматтар боюнча эсептелген [: // www.stat.kg]

Бирок, фактордук белгилердин ортосунда (x1 жана X9, X9 жана X3, X9 жана X7, X9 жана X8) жогорку корреляциялык көз карандылык бар. Демек, бул аларды регрессиялык анализ жүргүзүүдөн четтетүү укугун берет. Ошентип, Регрессиялык талдоо жүргүзүү үчүн x9 фактордук белгисин — чакан жана орто ишкердиктин субъекттеринин кошумча дүң наркынын көлөмүн кабыл алабыз.

2-таблицада берилген эсептөөлөрдүн жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетинин кирешелеринин чакан жана орто ишкердиктин субъекттеринин кошумча дүң наркынын көлөмүнөн көз карандылыгынын регрессия теңдемеси $Y = 4291086 + 647,7099X9$ түрүндө болот.

Таблица 2-стандарттык ката

	Коэффициент	Стандартная ошибка	t-статистика	P-Значение	Нижние 95%	Верхние 95%
Y-пересечение	4291086	6645135	0,645749	0,531682	-1E+07	18916931
X9	647,7099	38,29101	16,91546	3,2E-09	563,4319	731,9878

Булак: маалыматтар боюнча эсептелген [: // www.stat.kg]

647,7099 коэффициенти планда x9 өзгөрмөсүнүн салмагын көрсөтөт, б.а. чакан жана орто ишкердиктин субъекттеринин дүң кошумча наркынын көлөмүнөн 1 млн. сомго көбөйүү менен КР мамлекеттик бюджетинин кирешеси орточо 647,7099 миң сомго көбөйөт.

Үчүнчү главада " Кыргыз Республикасынын социалдык багытталган бюджетин түзүүнү модернизациялоонун негизги багыттары " социалдык багытталган бюджеттин модели курулган, 2035-жылга чейинки мезгилге

социалдык сектордун көрсөткүчтөрүнүн болжолу эсептелген, социалдык багыттагы бюджетти түзүүнү өркүндөтүүнүн концептуалдык багыттары аныкталган.

Социалдык багытталган бюджеттин модели (5-сүрөт) социалдык секторго экономиканы жана бүтүндөй мамлекетти өнүктүрүүнүн императиви катары көбүрөөк финансылык ресурстар бөлүнүшү керек деген өзгөчөлүккө ээ.

5-сүрөт Социалдык багыттагы бюджеттин модели

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Билим берүүгө кеткен чыгымдарды 2 агымга бөлүштүрүү керек; окуу процессине – 13% жана илимий изилдөөлөргө – 10% (6-сүрөт). Айрым секторлор боюнча социалдык максаттарга чыгымдардын үлүшүн көбөйтүү финансылык эмес активдерди сатып алууга чыгымдардын үлүшүн кыскартууда мүмкүн.

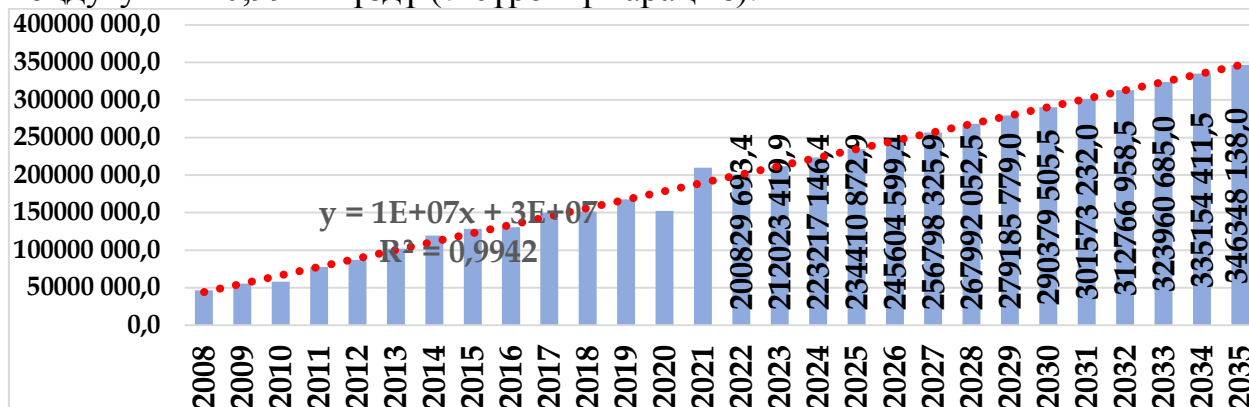
6-сүрөт КР экономикасынын социалдык секторуна мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынын түзүмү

Булак: автор тарабынан түзүлгөн

Адам капиталы социалдык сектордо калыптанат, ал анын физикалык, интеллектуалдык жана руханий өнүгүүсүнө шарт түзөт. Өнүктүрүүгө бюджетти киргизүү өлкөнүн инновациялык өнүгүүсүнүн зарыл шарты болуп саналат, ал ошондой эле мамлекеттик бюджеттин түзүмүндө социалдык Императивди аныктайт.

Социалдык багытталган базар экономикасынын моделинин негизги мүнөздөмөлөрүнө төмөнкүлөр кирет: калкты иш менен камсыз кылуу; социалдык коопсуздук жана социалдык адилеттүүлүк; өндүрүш каражаттарына жеке менчик жана эркин баа түзүү; эркин атаандаштык үчүн шарттарды түзүү; тышкы соода эркиндиги, эркин валюта алмашуу ж.б. социалдык багыттагы базар экономикасы социалдык теңсиздикти минималдаштыруу үчүн мамлекеттик бюджеттен чыгымдардын жогорку үлүшү жана анда мамлекеттин алдыңкы ролу менен калкты социалдык жактан колдоонун өнүккөн системасы менен мүнөздөлөт.

КР мамлекеттик бюджетинин 2035-жылга чейинки мезгилге карата кирешелеринин автордук божомолу пагбача түрүнүн сызыктуу функциясы боюнча түзүлгөн: $y = 1E+07x + 3E+07$. Мында жакындоонун аныктыгынын чоңдугу $R^2 = 0,9942$ түздү (7-сүрөттү караңыз).

7. Сүрөт 2035-жылга чейинки мезгилге КР мамлекеттик бюджетинин кирешелеринин болжолу, миң сом

Болжолдуу баа берүүлөр боюнча КР мамлекеттик бюджетинин кирешеси 2035-жылы болжол менен 346 348 138,0 миң сомду түзөт, бул 65-жылга караганда 2021% га көп (7-сүрөттү караңыз).

КОРУТУНДУ

Жүргүзүлгөн изилдөө белгилүү бир тыянактарды жасады:

1. Мамлекеттик бюджетке калкты социалдык жактан камсыз кылуу жана мамлекеттин социалдык саясатын ишке ашыруу системасында борбордук орунга таандык, анткени анын жөнгө салуучу таасири адам капиталын көбөйтүүгө жана калыптандырууга жооптуу бүтүндөй социалдык секторго түз жана кыйыр таасир берет.

Кризистик шарттарда коомду консолидациялоо жана ар бир жарандын билим алууга, ден соолугун коргоого жана социалдык колдоого болгон укуктарын ишке ашырууда кепилдиктерди камсыз кылуу маанилүү, бул социалдык багыттагы чыгымдарды жөнгө салуу аркылуу бюджеттик каражаттардан жүзөгө ашырылат.

Мамлекеттин жана жергиликтүү өз алдынча башкаруу органдарынын социалдык милдеттерин жана функцияларын финансылык жактан камсыз кылууга багытталган акча каражаттарын түзүү жана чыгымдоо аркылуу коомдук кайра өндүрүү процессине мамлекеттин катышуусу маанилүү.

Бюджетти түзүүнүн императиви мамлекеттик жана жергиликтүү бийлик органдарынын социалдык милдеттенмелери менен республикалык жана муниципалдык деңгээлдерде финансылык ресурстарды мобилизациялоо мүмкүнчүлүгүнүн ортосундагы тең салмактуулукка жетишүү болуп калууга тийиш, бул өз кезегинде социалдык функцияларды аткаруу базасы катары кызмат кылат.

Социалдык сектордун маңызына концептуалдык көз караштарды жалпылоо менен социалдык секторду менчиктин бардык формаларындагы улуттук экономиканын бардык мекемелеринин жана уюмдарынын жыйындысы катары автордук аныктама берүүгө болот, алардын негизги максаты өлкөнүн экономикасын өнүктүрүү үчүн зарыл болгон адам капиталын түзүү болуп саналат.

2. Чет өлкөлөрдө, анын ичинде ЕАЭБ өлкөлөрүндө социалдык багыттагы бюджетти түзүү практикасынын диагностикасы социалдык секторго Кыргызстанга караганда алда канча көп бюджеттик каражаттар бөлүнөрүн көрсөттү, анткени социалдык сектор зарыл болгон кесиптик жана жеке сапаттарга ээ адам капиталын түзүүгө жооптуу.

Эң натыйжалуу бюджеттик тутумдар-бул масштабдуу программалык-максаттуу ыкманын алкагында каражаттарды даректүү багыттоого жөндөмдүү ийкемдүү бюджеттик түзүлүшкө ээ системалар.

Ошондуктан айрым чет өлкөлөрдүн социалдык-багытталган бюджетин түзүүнүн оң тажрыйбасын мамлекеттүүлүктү сактоо жана өлкөнүн

социалдык - экономикалык коопсуздугун камсыз кылуу үчүн Кыргыз Республикасында бюджетти түзүү практикасына өткөрүп берүү керек.

Бюджеттик каражаттарды чыгымдоо жана анын социалдык багытын сактоо менен бюджетти талаптагыдай аткаруу үчүн мамлекеттик кызматкерлердин жоопкерчилигин күчөтүү башкы милдеттердин катарында турат.

3. Кыргыз Республикасынын социалдык багытталган бюджетин түзүүнүн макроэкономикалык факторлорун талдоонун Шайкештиги адам капиталын калыптандыруунун экономикалык жана социалдык негиздерин өнүктүрүүнүн жетишсиз деңгээлин тастыктады.

Негизги көрсөткүчтөр боюнча экономикалык өнүгүү ЕЭС өлкөлөрүнөн, ошондой эле экономикалык жактан өнүккөн өлкөлөрдөн артта калууда.

4. Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетин диагностикалоонун жыйынтыгы анын натыйжасыз түзүмүн жана социалдык секторду жетишсиз каржылоодон турган түзүү көйгөйлөрүн аныктады.

Бюджеттин түзүмүндөгү оң жылыштарга калктын жашоо деңгээлин тездетип жогорулатууга жана илимди каржылоого, жаңы технологияларды түзүүгө жана киргизүүгө, инновациялык инвестициялык долбоорлорду илгерилетүүгө багытталган социалдык секторлорду жана программаларды каржылоонун үлүшүн көбөйтүүнүн натыйжасында мамлекеттик сарамжалсыз чыгымдарды кыскартуу, бюджеттер аралык мамилелерди жөнгө салуу аркылуу жетишилет.

Айрым социалдык-экономикалык факторлордун үй чарбаларынын жан башына орточо кирешелерине жана мамлекеттик бюджеттин кирешелерине таасир этүү деңгээлин корреляциялык-Регрессиялык талдоо кыйла маанилүү болгон моделдерди аныктоого жана регрессиялык моделдерди түзүүгө мүмкүндүк берди.

Ошентип, дүң жана чекене соода жүгүртүүнүн, автомобилдерди жана мотоциклдерди ондоонун кр үй чарбаларынын жан башына орточо кирешелерине олуттуу таасири аныкталды, бул коомдун бакубаттуулугун камсыз кылуу жана аны гармониялуу өнүктүрүү үчүн абдан маанилүү. Демек, бул сектордо мамлекеттик сооданы колдоо жана салыктарды азайтуу үй чарбаларынын жан башына орточо кирешесинин тез өсүшүнө өбөлгө түзөт.

Ошондой эле дүң жана чекене соода жүгүртүүнүн, автомобилдерди жана мотоциклдерди ондоонун жүгүртүлүшү КР мамлекеттик бюджетинин кирешесине да олуттуу таасирин тийгизет.

Чакан жана орто ишкердиктин субъекттеринин кошумча дүң наркынын көлөмүн жана КР мамлекеттик бюджетинин кирешелерин корреляциялык-Регрессиялык талдоо да алардын ортосундагы олуттуу, түз байланышты аныктады. Демек, ишкерлерге, айрыкча жаңыдан баштагандарга мамлекеттин колдоосу талап кылынат, анткени чакан жана орто ишкердик рыноктун өзгөрүшүнө тез жооп берүү мүмкүнчүлүгүнө ээ.

5. Сунушталган социалдык багыттагы бюджеттин модели социалдык

максаттарды ишке ашырууга жана калктын бакубаттуулугун камсыз кылууга багытталган түзүмгө ээ. Бул моделде социалдык секторлордун үлүшү көбөйдү жана мамлекеттик башкарууга жана финансылык эмес активдерге чыгымдардын үлүшү кыскарды. Мындан тышкары, бюджеттин аткарылышынын натыйжалуулугун жогорулатууга бюджеттик каражаттардын чыгымдалышына контролду күчөтүү, кирешелердин да, бардык деңгээлдеги бюджеттердин чыгашаларынын да ачыктыгын жана ачыктыгын камсыз кылуу аркылуу жетишилүүгө тийиш.

Математикалык моделдердин негизинде Кыргыз Республикасында калктын жан башына ички дүң продуктуну, мамлекеттик бюджеттин, республикалык бюджеттин кирешелерин, 2035-жылга чейинки мезгилге КР жергиликтүү бюджеттеринин кирешелерин автордук болжолдуу баалоо сунушталган.

6. Кыргыз Республикасынын социалдык багытталган бюджетин түзүүнү модернизациялоонун негизги багыттары чыгашалардын социалдык багытын, түзүмдүк кайра курууну, бюджеттик каражаттарды натыйжалуу башкарууну, мамлекеттик башкарууга чыгымдарды кыскартууну жана бардык деңгээлдеги бюджеттерди түзүүгө программалык-максаттуу методду жайылтууну камтыйт.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

Бюджеттин чыгашаларынын стратегиялык багыттары кыска мөөнөттүү, ошондой эле узак мөөнөттүү мезгилде социалдык өнүктүрүү үчүн жүргүзүлүп жаткан иш-чаралардын максималдуу натыйжасына, ошондой эле экономикалык өнүгүүнүн ар бир конкреттүү этабында артыкчылыктарды бөлүп берүүгө жараша тандалышы керек. Кыргыз Республикасынын социалдык багыттагы бюджетин түзүүнү модернизациялоонун негизги багыттарын, бюджеттик каражаттарды чыгымдоонун артыкчылыктарын жана багыттарын, алардын көлөмдөрүн аныктоо мамлекеттик чыгымдардын натыйжалуулугун жогорулатуу максатында бир катар иш-чараларды ишке ашырууну талап кылат. Тактап айтканда, зарыл:

1. өлкөнү социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттарынын максаттуу программаларын ишке ашыруу үчүн өнүктүрүү бюджетин түзүү.

2. калктын жашоо деңгээлинин өсүү инфраструктурасын калыптандыруу: жеке ишкердикке дем берүү, жаңы прогрессивдүү технологияларды алуу жана киргизүү, кошумча жумуш орундарын түзүү, экологиялык, медициналык, билим берүү иш-чараларын ишке ашыруу, пенсиялык, аскердик, социалдык жана башка зарыл реформаларды жүргүзүү.

3. илимий изилдөөлөргө жана илимий-изилдөө иштерине бюджеттик каражаттарды мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынын 10% көлөмүндө билим берүүгө чыгымдардын курамында бөлүп берүү жана аларды өзүнчө берене менен бөлүү жана инфраструктура объекттерин түзүү, ошондой эле

экономикага инновацияларды киргизүү үчүн инвестициялык долбоорлорду каржылоо.

4. ички жана тышкы насыяларды инвестициялык жана инновациялык долбоорлорго колдонуу;

5. мамлекеттик аппаратты каржылоодо үнөмдөөнүн натыйжасында бошогон бюджеттик ресурстарды мамлекеттик карызды тейлөөгө жана тындырууга пайдалануу;

6. 2021-жылы мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынын 22% ын түзгөн финансылык эмес активдерди сатып алууга чыгымдар социалдык секторго, өзгөчө саламаттык сактоону каржылоого багытталышы керек. Өнүккөн өлкөлөрдүн чыгашаларынын түзүмүн эске албастан, Кыргызстанда ЕАЭБ өлкөлөрүнүн арасында саламаттык сактоого чыгымдардын эң төмөнкү салыштырма салмагы бар. Демек, саламаттыкты сактоого кеткен чыгымдарды 5% га көбөйтүү менен медициналык жабдууларды сапаттуу жаңылоо жана коронавирус инфекциясы жана социалдык жактан маанилүү оорулар менен күрөшүү үчүн медициналык кызматкерлердин квалификациясын жогорулатуу үчүн ресурстар болушу мүмкүн, бул дүйнөлүк эпидемиологиялык кырдаалдын начарлашынын шартында маанилүү.

7. эс алууга, маданиятка жана динге кеткен чыгымдарды мамлекеттик бюджеттин жалпы чыгымдарынын 2% дан 4% га көбөйтүү керек, анткени руханий өнүгүү адамды гармониялуу өнүктүрүүнүн жана бирдиктүү жалпы улуттук идея менен Бириккен бирдиктүү элди түзүүнүн маанилүү бөлүгү болуп саналат.

Ошентип, Кыргызстандын социалдык багытталган бюджетин түзүү зарылчылыгы шартында финансыны башкарууда мамлекеттин ролун активдештирүү негизги мааниге ээ болот. Мындан көбүнесе мамлекеттүүлүктү сактоо, келечек муундардын тагдыры, элдин бакубат турмушунун татыктуу деңгээлин камсыз кылган көз карандысыз туруктуу экономиканы түзүүнүн келечеги көз каранды. Улуттук экономикага олуттуу таасир тийгизген дүйнөлүк саясаттын, өзгөрүлмө дүйнөлүк каржы тутумунун жана башка глобалдык катаклизмдердин чакырыктарын эске алуу маанилүү, мамлекеттик структуралардын коом алдындагы "жоопкерчилигин" күчөтүүнү талап кылат.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Султаналиева, Б.А. Потенциал ипотечного жилищного кредитования [Текст] / Б.А. Султаналиева, С.А. Султаналиева // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б.2017 - № 3 (18) –227-232-б.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=30513804>

2. **Султаналиева, Б.А.** Развитие пенсионной системы Кыргызской Республики: проблемы и перспективы [Текст] / Б.А. Султаналиева, // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б.2017 - № 4 (19) –50-54-б
<https://elibrary.ru/item.asp?id=32673547>
3. **Султаналиева, Б.А.** Бюджет развития и модернизация его формирование [Текст] / Б.А. Султаналиева, Э.У. Кулова // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б.2018 - № 2 (21) –251-256-б.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=36273646>
4. **Султаналиева, Б.А.** Финансирование здравоохранения в Кыргызской Республике: статистический анализ и прогнозирование [Текст] / Б.А. Султаналиева, А.А. Саякбаева, Н.И. Акылбекова // Евразия Илимий Бирикмеси "Заманбап натыйжалуу изилдөө". – М.2018 - № 10 (44) –131-135-б.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=36413795>
5. **Султаналиева, Б.А.** Влияние денежных переводов трудовых мигрантов на экономику Кыргызстана [Текст] / Б.А. Султаналиева, А. Эсенгелди кызы // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б.2018 - № 4 (23) – 136-141-б.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=36716347>
6. **Султаналиева, Б.А.** Государственное социальное страхование: качественный и количественный показатель социального развития Кыргызской Республики [Текст] / Б.А. Султаналиева, Г.К. Тентимишова // Евразия Илимий Бирикмеси "Теория жана практика 2018 илимдин жыйынтыгы". - М.2018 - декабрь –277-279-б.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=36773596>
7. **Султаналиева, Б.А.** Некоторые аспекты финансирования социального фонда Кыргызской Республики [Текст] / Б.А. Султаналиева, А.А. Саякбаева, А. Эсенгелди кызы // Тажик улуттук университетинин эл аралык илимий-практикалык конференциянын жыйнагы. – Душанбе.2019 - ;№4 – 1. –299-304-б.
8. **Султаналиева, Б.А.** Финансирование социального сектора в Кыргызской Республике [Текст] / Б.А. Султаналиева, А. Эсенгелди кызы // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б.2019 - № 2 (25) –196-201-б.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=47283315>
9. **Султаналиева, Б.А.** Отдельные аспекты цифровизация экономики [Текст] / Б.А. Султаналиева, Ж.К. Нурмукамбетова // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б.2021 - № 2 (33) –281-288-б.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=47283315>

10. **Султаналиева, Б.А.** Некоторые аспекты модернизации формирования социально – ориентированного бюджета Кыргызской Республики [Текст] / Б.А. Султаналиева, С.А. Нудель // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б.2021 - № 3 (34) –80-86-б.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48113362>
11. **Султаналиева, Б.А.** Отдельные аспекты социального страхования и пенсионного обеспечения населения в Кыргызстане [Текст] / Б.А.Султаналиева, Ж.К. Нурмукамбетова, Н.К. Шадыбекова // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б.2021 - № 4 (35) – 42-47-б
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48273437>
12. **Султаналиева, Б.А.** Развитие страхования в сфере туризма [Текст] / Б.А. Султаналиева, С.А. Султаналиева // Борбордук Азия өлкөлөрүндөгү бухгалтерлердин жана аудиторлордун Ысык-Көл форумунун кабарлары. – Б.2021 - № 4 (35) – 83-88-б
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48273448>
13. **Султаналиева, Б.А.** Некоторые аспекты расходов государственного бюджета Кыргызской Республики на социальные пособия [Текст] / Б.А. Султаналиева // Заманбап экономиканын актуалдуу маселелери. - Махачкала. – М.2022 - № 3 – 191-199-б
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=48260680>

Султаналиева Бегайым Абдыбековнанын 08.00.10 – финансы, акча жүгүртүү жана кредит адистиги боюнча экономика илимдеринин кандидаты илимий даражасын алуу үчүн «Кыргыз Республикасынын социалдык багыттагы бюджетин калыптандырууну модернизациялоо» деген темада диссертациясынын

РЕЗЮМЕСИ

Негизги сөздөр: мамлекеттик бюджет, социалдык-багытталган бюджет, социалдык сектор, КР мамлекеттик бюджетинин кирешелери, КР мамлекеттик бюджетинин чыгымдары, корреляциялык-регрессиялык талдоо, социалдык багыттагы бюджеттин модели, божомол.

Диссертациялык изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасынын мамлекеттик бюджетин саналат.

Изилдөөнүн предмети социалдык багыттагы бюджетти түзүү процессинде келип чыккан финансылык ресурстардын вертикалдуу жана горизонталдуу агымдары болгон.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Диссертациялык иштин максаты Кыргыз Республикасынын социалдык багытталган бюджетин

түзүүнүн теориялык жана практикалык аспектилерин аныктоо жана аны модернизациялоонун негизги багыттарын аныктоо болуп саналат.

Изилдөө методдору: изилдөөнүн жалпы илимий жана статистикалык ыкмалары: абстракттуу-логикалык, салыштырма, структуралык-иш ыкмалары, графикалык методдор, топтоштуруу ыкмалары, корреляциялык-регрессиялык ыкма, статистикалык болжолдоо ыкмалары.

Алынган натыйжалар жана алардын жаңылыгы: социалдык багыттагы бюджетти түзүүнүн теориялык, уюштуруу-укуктук негиздерин аныктоонун жана жалпылоонун негизинде "социалдык сектор" жана "социалдык багытталган бюджет" деген дефиницияларды автордук аныктоо, ошондой эле чет өлкөлөрдө социалдык багыттагы бюджетти түзүү практикасынын негизинде КР бюджеттөө системасына ыңгайлашуу үчүн айрым оң аспектилер аныкталды; Кыргыз Республикасынын социалдык багытталган бюджетин түзүүнүн макроэкономикалык факторлорун талдоонун негизинде Кыргыз Республикасын социалдык-экономикалык өнүктүрүүнүн негизги тенденциялары, аны түзүү проблемасын аныктоо менен аныкталды; корреляциялык-регрессиялык анализдин негизинде үй чарбалардын жан башына орточо кирешесине жана мамлекеттик бюджеттин кирешесине таасир этүүчү негизги социалдык-экономикалык факторлор аныкталды социалдык багыттагы бюджеттин модели курулган; 2035-жылга чейинки мезгилге Кыргыз Республикасынын Социалдык секторун баалоонун автордук болжолу берилди; Кыргыз Республикасынын социалдык багыттагы бюджетин түзүүнү модернизациялоонун негизги багыттары иштелип чыкты.

Колдонуу даражасы: изилдөөнүн жыйынтыгы Ж.Баласагын атындагы КУУда сыноодон өттү. Практикалык сунуштар Кыргыз Республикасынын социалдык багыттагы бюджетин түзүүнү модернизациялоого багытталган.

Колдонуу чөйрөсү: изилдөөнүн натыйжалары Кыргыз Республикасынын бюджетин түзүү маселелери менен алектенген министрликтер менен ведомстволордун, анын ичинде КР Финансы министрлигинин жана КР Билим берүү жана илим министрлигинин ишинде колдонулушу мүмкүн. Диссертациянын негизги жоболору КР Жогорку окуу жайларында окутуучулар, аспиранттар жана студенттер тарабынан да колдонулушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

диссертации Султаналиевой Бегайым Абдыбековны на тему «Модернизация формирования социально-ориентированного бюджета КР» на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.10 – финансы, денежное обращение и кредит

Ключевые слова: государственный бюджет, социально-ориентированный бюджет, социальный сектор, доходы государственного бюджета КР, расходы государственного бюджета КР, корреляционно-

регрессионный анализ, модель социально ориентированного бюджета, прогноз.

Объектом диссертационного исследования выступает государственный бюджет Кыргызской Республики.

Предметом исследования послужили вертикальные и горизонтальные потоки финансовых ресурсов, возникающие в процессе формирования социально ориентированного бюджета.

Цель и задачи исследования. Целью диссертационной работы является выявление теоретических и практических аспектов формирования социально ориентированного бюджета Кыргызской Республики и определение основных направлений его модернизации.

Методы исследования: общенаучные и статистические методы исследования: абстрактно-логический, сравнительный, структурно-функциональный подходы, графические методы, методы группировки, корреляционно-регрессионный метод, методы статистического прогнозирования.

Полученные результаты и их новизна: на основе определения и обобщения теоретических, организационно-правовых основ формирования социально-ориентированного бюджета, дать авторское определение дефиниций «социальный сектор» и «социально-ориентированный бюджет», а также на основе практики формирования социально-ориентированного бюджета в зарубежных странах определены отдельные позитивные аспекты для адаптации в системе бюджетирования КР; на основе анализа макроэкономических факторов формирования социально ориентированного бюджета Кыргызской Республики выявлены основные тренды социально-экономического развития Кыргызской Республики с определением проблемы его формирования; на основе корреляционно-регрессионного анализа выявлены основные социально-экономических факторы, влияющие на среднедушевые доходы домашних хозяйств и доходы государственного бюджета; построена модель социально ориентированного бюджета; дан авторский прогноз оценки социального сектора Кыргызской Республики на период до 2035 года; разработаны основные направления модернизации формирования социально ориентированного бюджета Кыргызской Республики.

Степень использования: результаты исследования апробированы в КНУ им. Ж. Баласагына. Практические рекомендации направлены на модернизацию формирования социально ориентированного бюджета Кыргызской Республики.

Область применения: результаты исследования могут использоваться в работе министерств и ведомств, занимающихся вопросами формирования бюджета Кыргызской Республики, в том числе Министерство финансов КР и Министерство образования и науки КР. Основные положения диссертации также могут быть использованы в вузах КР преподавателями, аспирантами и студентами.

SUMMARY

dissertation of Sultanalieva Begayym Abdybekovna on the topic "Modernization of the formation of a socially oriented budget of the Kyrgyz Republic" for the degree of candidate of economic sciences in the specialty 08.00.10 - finance, money circulation and credit

Key words: state budget, socially oriented budget, social sector, state budget revenues of the Kyrgyz Republic, state budget expenditures of the Kyrgyz Republic, correlation and regression analysis, socially oriented budget mod, forecast.

The object of the dissertation research is the state budget of the Kyrgyz Republic.

The subject of the study was the vertical and horizontal flows of financial resources that arise in the process of forming a socially oriented budget.

Purpose and objectives of the study. The purpose of the dissertation work is to identify the theoretical and practical aspects of the formation of a socially oriented budget of the Kyrgyz Republic and to determine the main directions of its modernization.

Research methods: general scientific and statistical research methods: abstract-logical, comparative, structural-functional approaches, graphical methods, grouping methods, correlation-regression method, statistical forecasting methods.

The results obtained and their novelty: based on the definition and generalization of the theoretical, organizational and legal foundations for the formation of a socially oriented budget, to give the author's definition of "social sector" and "socially oriented budget" practice of forming a socially oriented budget in foreign countries was carried out to adapt certain positive aspects to the budgeting system of the Kyrgyz Republic; based on the analysis of macroeconomic factors in the formation of the socially oriented budget of the Kyrgyz Republic, the main trends in the socio-economic development of the Kyrgyz Republic were identified the problems of its formation are identified; on the basis of correlation and regression analysis, the main socio-economic factors affecting the average per capita income of households and state budget revenues were identified; built a model of socially oriented budget; forecast estimates of the social sector of the Kyrgyz Republic for the period up to 2035 were given; the main directions of modernization of the formation of the socially oriented budget of the Kyrgyz Republic have been developed.

Degree of use: the results of the study were tested in the KNU. J. Balasagyn. Practical recommendations are aimed at modernizing the formation of a socially oriented budget of the Kyrgyz Republic.

Scope: the results of the study can be used in the work of ministries and departments involved in the formation of the budget of the Kyrgyz Republic. The main provisions of the dissertation can also be used in universities of the Kyrgyz Republic by teachers, graduate students and students.